

ÇAĞDAŞ TÜRK TİYATROSU MÜZİĞİNİN GELENEKSEL KAYNAKLARI

Nedim YILDIZ*

Bu bildiride, geleneksel Türk müzikleri hakkında bir açılım yapılma-ya ve bunların günümüz tiyatro uygulamalarında ele alınış biçimleri sergilenmeye çalışılacaktır. Bu konu çerçevesinde bazen geçmişte yapılan uygulamalardan da söz edilmekle birlikte asıl değinilecek noktayı, günümüz Türk tiyatrosu müziğinin oluşumuna etki eden anlayışlar oluşturacaktır.

Türkiye'de tiyatro sanatı gibi müzik sanatı da belirli dönemlerde değişimler geçirmiş ve günümüze dek geleneksel olarak kuşaktan kuşağa aktarılarak varlığını sürdürülmüştür. Geleneksel kökenli bugüne ulaşan müzikler, *sanat müziği* ve *halk müziği* diye iki kola ayrılmaktadır.

Halk müziği genel anlamıyla "toplumların bütün boyutlarıyla hayatından kaynaklanan, duygu, düşünce ve zevklerini işleyerek dile getiren, ait oldukları toplumların kültürünü yansıtan sözlü ve sözsüz ezgiler"¹ olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamıyla halk müzikleri, sanatsal bir yaratı olmaktan çok insanların çeşitli durumlar karşısında kendilerini ifade aracı görünümündedirler. Nitekim, bu tür müziklerin değişik coğrafi bölge, değişik yöre ve değişik etnik yapıya göre farklılık göstermeleri bunun bir göstergesidir.

Geleneksel müziklerin diğer kolu olan sanat müziği ise başlangıcı ve kaynağı konusunda çeşitli bulgular ve görüşler ileri sürülmekle birlikte, belirli işlevleri ve sistemi olan, bestecisi belli, kendine özgü çalgılarla icra edilen ve günümüze kadar değişim süreçleri geçirerek sürdürülmüş bir türdür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde padişahların ve saray çevrelerinin desteğiyle önemli atılımlar yapan bu müziğin, halk müziğinin tersine sanatsal kaygılarla yapıldığı bilinmektedir.

---

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹ Müzik Ansiklopedisi Cilt II, s. 577, 1985, Ankara.

Geleneksel kökenli bu iki müzik türü bazı bakımlardan benzerlik bazı bakımlardan da farklılık gösterirler. İkisi de tek seslidir. İster tek enstrümanla ister çok enstrümanla çalınır, ister eşlikli ister koral olsun, çalınan-söylenen hep bir melodidir. Her iki türün diğer ortak yanı, kullandıkları ses dizilerinin eşit olmayan ses aralıklarından oluşmasıdır.

Düzenlenmiş (tampere) diziler en küçük olarak 12 farklı ve birbirine eşit uzaklıkta sesden oluşurken; bu iki türden halk müziği dizisinde 17, sanat müziği dizisinde de 24 farklı ses bulunmaktadır. Yani bu dizilerin biri 17 diğeri 24 tane birbiriyle farklı uzaklıktaki sesi kapsar.

Genel dizilerin bu yapıları, bu dizilerden seçilerek oluşturulan, makam denilen özel dizilerin (majör, minör dizi gibi) yapılarını ve sayılarını da belirlemektedir.

Düzenlenmiş dizilerden geleneksel olarak majör ve minör gibi iki karakteristik makamın dizisi elde edilirken Türk müziği dizilerinden onlarca özel dizi oluşturulmaktadır. Türklerin kendi dizilerinden hareketle oluşturdukları bu özel dizilerin herbiri kendi içinde farklı bir yapı ve seyir özelliği gösterir. Bu farklı yapı ve seyir özellikleri de ilgili türün müzik karakterini belirler.

Geleneksel müziklerin ritmik yapıları da dizileri gibi kendi özgü bir nitelik taşırlar. Ritmik yapıdaki en önemli özellik simetrik olmayan ölçülerin kullanılmasıdır. Bu gibi ölçülerde gruplamalar (2 3), (3 2), (2 2 3), (3 2 2 2) vb. biçimlerde birim değerlerin farklı sayılarda kullanılmasıyla yapılmaktadır. Bu ölçülere genel bir tanımlamayla aksak ölçüler adı verilir.

RESİM BURAYA FİLM OLARAK GİRECEK

vb. ölçüler bunlara örnektir.

Her iki tür müziğin söz ve çalgı için yapılan çeşitleri vardır. Bu çeşitler kendi içinde kaynaklarına, amacına, üretildiği ve tüketildiği ortama göre farklılık gösterirler. Halk müziğinin sözlü çeşidi *türkü*, sanat müziğinin sözlü çeşidi de *şarkı* adıyla anılır

Halk müziğindeki sözlü müzikler kırık ve uzun hava diye iki kategoride ele alınır. Kırık havalar ölçülü, uzun havalar serbest söylenir.

Halk müziğinde türküleri konularına göre şöyle sınıflandırılmaktadır:

- a) "Ninniler ve çocuk türküleri,
- b) Doğa üzerine türküler,
- c) Aşk türküleri,
- d) Kahramanlık türküleri,
- e) Askerlik türküleri,
- f) Tören türküleri,
- g) İş türküleri,
- h) Eşkiya türküleri,
- ı) Acıklı olayları anlatan türküler,
- i) Gülünç olayları anlatan türküler,
- j) Karşılıklı (atışmalı) türküler,
- k) Oyun türküleri,
- l) Ölüm türküleri ya da ağıtlar"²

Türk sanat müziği ise saz müziği ve ses müziği diye iki ayrı biçimde oluşturulmaktadır.

Saz müziği;

- a) "Peşrev,
- b) Medhal,
- c) Saz semaileri,
- d) Havalalar,
- e) Aranağmeler,
- f) Taksimler;

Söz müziği de,

- a) Kârlar,
- b) Kârceler,
- c) Besteler,
- d) Semailer,
- e) Şarkılar,
- f) Köçekçeler ve Tavşancalar,
- g) Gazeller"³ olmak üzere değişik form ve yapıdaki çeşitli eser biçimlerinden oluşmaktadır.

Sanat müziğinin ayrı bir kolu olarak değerlendirilen tasavvuf müziği de kendine özgü bir yapılanma gösterir. İbadet yeri olan camilerde söyle-

2 Müzik Ansiklopedisi Cilt IV, s. 1233, 1985, Ankara.

3 A.g.e., Cilt IV, s. 1227.

nen ilahi, mevlid, kaside ve ezan müzikleriyle birlikte mevlevî tarikatına özgü ayin müziklerini oluşturur. Mevlevî törenlerinde yapılan semâ dansı için büyük formda bestelenen eserler ayin adıyla bilinir ve değişik makam ve ölçüde olmak üzere dört bölümden oluşurlar.

Halk müziğinde de yörelere ve tarikatlara göre özellik gösteren dinsel tören müzikleri mevcuttur. Bunların en geniş tabanlı olana Alevî-Bektaşî müzikleridir. Cem törenlerinde oynanan samahlara eşlik eden ve dansın adıyla anılan sözlü müziklerle birlikte bazı halk ozanlarının deyişleri bu alandaki müzik dağarını oluşturur. Bu sempozyumda örneklerini dinleyeceğimiz bu müzikler genellikle bağlamayla (tambura), vürmalı çalgı kullanılmaksızın icra edilir.

Halk müziği alanında önemli bir uygulama da aşık geleneğidir. Çalma, söyleme ve yaratma düzeyinde ustaca müzik yapan bu kişilere halk ozanı da denmektedir. En önemli özellikleri kendi deyişlerini yaratmaları ve anonim müzikleri kuşaktan kuşağa aktarmalarıdır.

Geleneksel müziklerin önemli bir alanını da gösteri ve seyirlik oyunlar için yapılan müzikler oluşturur. Bu alanda yapılan müzikler türlere göre farklı özellik taşırlar.

Halk arasında, çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin genellikle kendi aralarında belli zamanlarda oynanan bu oyunların birçoğunda müzik kullanılır ve müzikler oyunun içerikleriyle doğrudan ilgilidirler. Çalgı, ses, çalgı ve ses için olan bu müziklerin melodi yapıları bölgenin müzik kültürünü yansıtan ve oyunun konusuna göre biçimlenen bir yapı özelliği gösterir. Çocukların, oynadıkları oyunlarda söyledikleri müziklere sözlerinin yapısından ve sürekli tekrarlanmalarından dolayı tekerleme adı verilir. Bu müziklerin ritimleri yalın, ses alanları da oldukça dardır. Hatta çoğunluğu 3 ses içinde dolaşır.

Diğer yandan, çoğunlukla özel günler ve gecelerde gerçekleştirilen kukla, karagöz ve ortaoyunu gibi gelenekleşmiş seyirlik oyunlarda da müzik önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ortalarında artık görülmemeye başlayan Köçek, Çengi ve Curcunabazlar tarafından oynanan ve dramatik yanı da olan sahne dansları için de kendine has müzikler yapıla gelmiştir.

Köy seyirlik oyunları dışında kalan diğer seyirlik oyun müzikleri teknik ve estetik açıdan sanat müziği türü içinde ele alınmaktadır. Adı geçen seyirlik oyunlardan Karagöz'de müzik dağarını, çoğunluğu bestelenmiş bazen de anonim literatürden seçilmiş parçalar oluşturmaktadır.

Karagöz'de kullanan müzik üç bölümlü bir bütündür. Birinci bölüm *semâi* denilen kendine özgü formu olan sözlü şarkıdan; ikinci bölüm, ya-

zılmış sözlerin doğaçlama ve serbest (ölçüsüz) söylenmesi anlamına gelen *gazelden*; üçüncü bölüm de değişik karakterlerin söylediği kişiye göre seçilmiş şarkı veya türkülerden oluşan *hayal şarkılardan* oluşur.

Karagöz müziğinde kullanılan parçaların birkaçı özgün olsa bile çoğunluğu müzik repertuarından seçilerek alınmıştır. Dolayısıyla, şarkı sözleri ile konu arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte parça seçiminde söz-konu arasında anlam bakımından genel bir ilişki olmasına özen gösterilmiştir.

Kısacası, Türk kültürü içinde oluşup-gelişen müzik, birbirinden farklı ve birbirine benzer yanlarıyla iki tür halinde, değişik işlev ve uygulamalarla günümüze kadar geleneksel olarak yaşayagelmıştır. Geleneksel müzikler değişik alanlarda kendini hissettirmekle birlikte, her türden seyirlik oyunda da belirli bir işlevi yerine getirmesi açısından önemli görülmektedir.

Çağdaş Türk Tiyatrosu müziğinin oluşumunda geleneksel müziklerin kaynaklık etme durumlarını ele almadan önce, genelde Türkiye'deki müzik sanatını etkileyen ortamlara kısaca değinmekte yarar vardır.

1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet ile birlikte her alanda olduğu gibi sanatta ve özellikle de müzikte önemli ve köklü değişim süreci başlatılmıştır. Yeni rejimle eş anlamlı sayılan bu değişim sürecinin amacı, milli kültürü her alanda yükselterek çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmaktır.

Cumhuriyet'in kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün büyük önem vererek yakından ilgilendiği ve yönlendirdiği bu amaç doğrultusundaki girişim ve çabalar, beraberinde, çok önceden (Tanzimat 1826) başlamış olan dışa (batıya) açılma girişimlerini sistematik ve işlevsel hale getirmiştir. Dışa açılma iki yönlü gerçekleşmiştir. Birincisi, kurumlaşmayı sağlamak üzere yurt dışından uzmanların getirilmesi, ikincisi de yurt dışına öğrenci göndererek nitelikli eleman yetiştirilmesi biçimindedir.

Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra (1924) Musiki Muallim Mektebi (Müzik Öğretmen Okulu), 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuarı kurulmuş; Osmanlı İmparatorluğu döneminde oluşturulan Mızıkai Humayun adlı müzik topluluğu 1924 yılında İstanbul'dan Ankara'ya getirilerek Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrasına dönüştürülmüş; sonraki yıllarda da operanın, balenin kurumlaştırılmasıyla ulusal müzik alanındaki kurumsallaşma süreci devam etmiştir.

Diğer yandan, 1925 yılından itibaren öğrenim için yurt dışına gönderilen besteci, icracı ve öğretmenlerin geriye dönmesiyle birlikte yürütülmekte olan müzik eğitimi ve müzik icracılığında hızlı yol alınmaya baş-

lanmış; bestecilerin eserleriyle de ulusal müzik dağarı oluşmaya başlamıştır.

1970'lere gelinceye kadar sürdürülen bu çizgi zaman içinde değerlendirilmiş ve saptamalarda bulunulmuştur. Bu saptamalar, müzikte dışa açılmanın hedeflendiği biçimde gerçekleşmediği üzerinde odaklaşır. Bu konuda, dışa açılmanın ulusal müziği geliştirmekten çok yabancı müziklerin ithal edildiği; müzik alanında yapılanların geleneksel kültürü gözardı ettiği; bunun sonucunda ulusal nitelikli bir müzik sanatının yaratılamadığı gibi görüşler ortaya sürülmeye başlandı.

Bu saptama ve görüşlerle birlikte farklı bir kurumlaşma ve uygulama gerçekleştirilmeye başlandı. Öncekilere alternatif görünümünde Türk Musikisi Devlet Konservatuvarları, Devlet Türk Musikisi Koroları, Devlet Halk Musikisi Koroları, Devlet Halk Dansları Topluluğu gibi kurumlar kurulup alanlarıyla ilgili uygulamalara başladı.

Bir yandan, ulusal ve uluslararası çoksesli müzik bestecisi, icracısı ve kuramcısı yetiştiren mesleki eğitim kurumları olan konservatuvarlar ve icra eden topluluk ve kuruluşlar; diğer yandan, geleneksel müzik bestecisi, icracısı ve kuramcısı yetiştiren konservatuvarlar ile icra eden topluluk ve kuruluşlar tasarlayıp gerçekleştirdikleriyle Türkiye'deki müzik sanatının niteliğini belirlemeye çalışmaktadırlar. Öte yandan, özellikle son yıllarda farklı sentezlerle üretilen popüler müzik ürünleri de Türkiye'nin müzik yaşamında etkin rol oynamaya başlamış ve geniş tabanlı bir yayılım göstermeye başlamıştır.

Türkiye'nin bu müziksel görünümü, bestecilik açısından müzik üretimi konusunda da ipuçları içermektedir. Bu bağlamda bestecilerin eser yaratmada geleneksel müziklerden yararlanma düzeyleri anlayış olarak üç kategoride ele alınabilir. Birinci anlayıştaki üretim, geleneksel müziklerin her yönden benzeri ve devamı niteliğindeki eserleri; ikinci anlayıştaki üretim, geleneksel müziklerden yararlanarak popüler tarzda gerçekleştirilen ürünleri; üçüncü anlayıştaki üretim de, geleneksel müziklerin teknik ve estetik yapılarından yararlanarak evrensel nitelikteki özgün eserleri kapsamaktadır.

Türkiye'deki bestecilik eğitimi ayrı disiplinler halinde ele alınmadığı için tiyatro müziklerinin hakkında inceleme yapmak üretilen eserlerle sınırlıdır. Dolayısıyla, bestecilik açısından tiyatro müziklerini oluşturmada geleneksel müziklerden yararlanma düzeyleri de eserlerin incelenmesiyle ortaya çıkarılabilmektedir.

Çağdaş Türk Tiyatrosu'ndaki müzikli oyunlara bakıldığında, oyun müziklerinin oluşumunda geleneksel müziklerden yararlanma iki yolla gerçekleştirilmektedir. Birinci yol, tamamen yararlanma; ikinci yol da

kısmen yararlanma biçimindedir. Tamamen yararlanma iki türlü olmaktadır:

- 1) Geleneksel müzik dağarından eser seçerek;
- 2) Üretilcek eserleri her yönüyle geleneksel müziklere benzetererek.

Kısmen yararlanma ise, özgün bir oyun müziği oluşturmada, geleneksel müziklerin belirli özelliklerini gerekli görülen durumlarda göz önünde tutma şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Geleneksel müziklerin çağdaş; Türk Tiyatro müziğindeki bu görünümleri, eserlerin teknik ve estetik yanlarıyla ilgilidir. Bunun yanında, geleneksel müzik icrasında kullanılan enstrümanlar bazen kendi başlarına bazen diğer (evrensel) sazlarla birlikte oyun müziği icrasında kullanılmaktadır.

Çağdaş Türk Tiyatrosu müziğinin geleneksel müziklerle ilişkisi ve bu nitelikteki oyun müziklerinin sayısı, bestecilerin nitelikleriyle doğru orantılıdır.

Günümüz Türkiye'sindeki müzik yaşamına değinirken, bestecilik ve icracılık açısından belirtilen noktalar Tiyatro müziği uygulamalarında da kendini hissettirmektedir. Geleneksel müziklerden yararlanılarak oluşturulan oyun müziklerinin sayıca azlığı genel içinde dikkat çekicidir. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Müziklendirilen oyunlar böyle bir gerekliliği hissettirmemiş olabilir; geleneksel müziklerle ilgilenen ve beslenen besteciler bu alanda eser üretmemiş olabilirler; ya da Türkiye'deki bestecilerin genel olarak geleneksel müziklerle ilgilenme ve beslenme düzeyleri düşük olabilir.

Kendine özgü bir etkileme gücü olan müziğin, Çağdaş Türk Tiyatrosu'nu yetkinleştirmede rol oynaması için, oyun müziği yaratılarının geleneksel kaynak ve birikimlerden yararlanması, beslenmesi hatta belirli bakımlardan onların üzerine temellendirilmesi yönünde yapılan olumlu çalışmalar, sayıca az da olsa bu alanda kendini hissettirmektedir.

Nitekim belirtilen nitelikte müziklendirilmiş bazı oyunların uzun yıllar sergilenmiş ya da sergilenmekte olması ve sergiledikleri sürece beğeniyle karşılanmaları konunun önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir.

Dilerseniz şimdi, konunun özetini somutlaştırarak yapmak için sözü müziğe bırakalım ve birkaç kısa örnek dinleyelim.

Dinletiyeye geçmeden önce, bu sempozyumu düzenleyip bizleri davet edenlere ve siz değerli dinleyenlere teşekkür eder saygılar sunarım.

Dinleyeceđiniz örnekler 1991 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nün bir yapımı olarak hazırlanıp-gerçekleştirilen; kurgusu, halk ozanı Yunus Emre'nin yaşamı ve şiirlerinden hareketle oluşturulan ve bu satırların yazarı tarafından bestelenen "EMREM YUNUS" adlı müzikli sahne eserinden seçilmiştir.

Birinci eser, Türk sanat müziği türü içinde bir kol olan tasavvuf müziğinin ilahi ve mevlid biçimlerinin birlikte kullanıldığı bir örnektir (Birinci parça çalınacak).

İkinci eser, samah formunda yazılmış bir örnektir (İkinci parça çalınacak).

Üçüncü eser, yöresel halk müziği karakterli bir örnektir (Üçüncü parça çalınacak).

Dördüncü eser, geleneksel müzik sistemini oluşturan makam dizileri ile aksak ölçülerden yararlanılarak kendine has biçim ve formda bestelenmiş bir örnektir (Dördüncü parça çalınacaktır).